

ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΥΚΑΣΙΑΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΣΤΟ ΚΑΡΑΜΠΑΧ

Μοναστήρι Γκαντζασάρ στο χωρίο Βαγκλί της περιοχής Κελμπατζάρ του Αζερμπαϊτζάν

Στην αρμενική ιστοριογραφία η παραποίηση της ιστορίας για χάρη των πολιτικών συμφερόντων είναι ευρέως διαδεδομένη. Ένα από τα πεδία αυτής της δραστηριότητας σε συνάρτηση με την πολιτικοποίηση και τον εξευτελισμό της ιστορίας είναι η θρησκευτική ταυτοποίηση των αρχιτεκτονικών μνημείων της Καυκάσιας Αλβανίας. Για δεκαετίες οι Αρμένιοι επιστήμονες προσπαθούν να αποδείξουν **την αντιεπιστημονική θέση ότι η ανεπανάληπτη αρχιτεκτονική της**

Καυκάσιας Αλβανίας δήθεν είναι ο καρπός του έργου των Αρμενίων αρχιτεκτόνων. Αυτό αποτελεί αναπόσπαστο μέρος μιας μεγάλης και μακροχρόνιας εκστρατείας αρμενοποίησης της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς στα αχανή εδάφη του Νοτίου Καυκάσου, συμπεριλαμβανομένων των πρώην κατεχόμενων εδαφών του Αζερμπαϊτζάν. Η παραποίηση μνημείων της χριστιανικής αρχιτεκτονικής στην Καυκάσια Αλβανία έγινε (και γίνεται) μέσω δήθεν

Αλβανική εκκλησία κοντά στον οικισμό Αγκνταρά της περιοχής Ταρτάρ του Αζερμπαϊτζάν

«αποκατάστασης» των, πλαστογραφίας των επιγραφών, αντικατάστασης των συμβόλων, επιγραφής ειδικών ιερών ονομασιών πάνω σ'αυτά τα μνημεία, σταυρών χατσκάρ κ.λπ.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οποιαδήποτε μέτρα για την **παραποίηση πολιτιστικών μνημείων στα κατεχόμενα εδάφη έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου**, συμπεριλαμβανομένης της Σύμβασης της Χάγης του 1954, της Σύμβασης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης, της Σύμβασης του 1970 για τα μέτρα απαγόρευσης και πρόληψης της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών και άλλων.

Η Καυκάσια Αλβανία, καταλαμβάνοντας το σημαντικό μέρος του σημερινού Αζερμπαϊτζάν και μέρος της επικράτειας της Αρμενίας, **υπήρχε μεταξύ του IVου αιώνα π.Χ. και του VIII-ου αιώνα μ.Χ. και χαρακτηριζόταν από υψηλό επίπεδο οικονομικής και πνευματικής ανάπτυξης, πολιτισμού**, συμπεριλαμβανομένων της αρχιτεκτονικής, των κατασκευών κτιρίων και των χειροτεχνιών. Το κράτος αυτό διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στη διάδοση του Χριστιανισμού στον Καύκασο.

Η ιστορία του Χριστιανισμού στο Αζερμπαϊτζάν χρονολογείται από τον IIο αιώνα. **Ο Άγιος Ελισσαίος, ο μαθητής του Σύρου Αποστόλου Θαδδαίου,**

θεωρείται ο πρώτος ιεροκήρυκας στην περιοχή. Στις αρχές του IV-ου αιώνα ο Αλβανός βασιλιάς Ουρνάιρ ανακήρυξε τον χριστιανισμό ως κρατική θρησκεία. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η ιστορική **Σύνοδος του Αγκουέν**, που συγκλήθηκε τον **VI** αιώνα από τον Αλβανό βασιλιά Βατσαγκάν Γ'. Οι **Κανόνες του Αγκουέν**, που έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα, αποτελούνται από 21 άρθρα. Είναι ένα γραπτό μνημείο που περιέχει πολύτιμες πληροφορίες για τον Χριστιανισμό και την εκκλησιαστική οργάνωση, καθώς και για την κοινωνική δομή της Καυκάσιας Αλβανίας, τις σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και τη νομολογία. Ειδικότερα, οι Κανόνες του Αγκουέν αντικατοπτρίζουν τη διαδικασία εδραίωσης της ανεξαρτησίας της εκκλησίας, του κλήρου και τη σταδιακή ενίσχυσή της.

Σύμφωνα με τους Κανόνες του Αγκουέν ο Επικεφαλής της ιεραρχίας της Αλβανικής εκκλησίας ήταν ο αρχιεπίσκοπος - **ο Καθολικός**. Σε αντίθεση με τους Αρμένιους, οι Αλβανοί Καθολικοί χειροτονούνταν από Αλβανούς επισκόπους. Ο Καθολικός εκλεγόταν από το Συμβούλιο, στο οποίο συμμετείχαν ο βασιλιάς, οι δούκες και οι ευγενείς - εκπρόσωποι κάθε επισκοπής. Κατά κανόνα ο Καθολικός ήταν ένας εκπρόσωπος του ανώτατου κλήρου με κύρος.

Τις πηγές του κανονιστικού δικαίου της Αλβανικής εκκλησίας αποτελούσαν τόσο οι γενικοί χριστιανικοί κανόνες όσο και οι δικοί τους κανόνες και κανονισμοί.

Οι κανόνες των Οικουμενικών Συνόδων, οι διδασκαλίες (εντολές) των αποστόλων και των πατέρων της εκκλησίας θεωρούνταν υποχρεωτικές και κοινές για όλες τις χριστιανικές κοινότητες. Αυτά τα πρότυπα είχαν κυρίως δογματικό, οργανωτικό χαρακτήρα, καθόριζαν την αρμοδιότητα του κλήρου και τις υποχρεώσεις των πιστών.

Από τον IV-ο αιώνα η Αλβανική εκκλησία έγινε Αυτοκέφαλη, δηλ. είχε το δικό της μοναστικό θεσμό, την οργάνωση της λατρευτικής λειτουργίας και το δόγμα. Οι βάσεις για την εγκαθίδρυση της Αυτοκεφαλίας της Αλβανικής εκκλησίας ήταν η πολιτική ανεξαρτησία του Αλβανικού κράτους, η επιθυμία των αρχών, του κλήρου και του λαού για την ανεξαρτησία, τόσο την πολιτική, όσο και την κανονιστική.

Για την ύπαρξη και τη δραστηριότητα των χριστιανικών εκκλησιών και μοναστηριών στην Καυκάσια Αλβανία πιστοποιούν οι πρώιμες μεσαιωνικές γραπτές πηγές, ιδίως τα έργα των Αλβανών ιστορικών Μωυσή Καλανκατούκ και Κιράκου του Γκάντζακ. Αυτές οι πηγές περιέχουν πληροφορίες για τις εκκλησίες και τα μοναστήρια που χτίστηκαν σε διαφορετικές περιόδους από τους Αλβανούς βασιλείς και δούκες. Στην Καυκάσια Αλβανία υπήρχε μια πρακτική, να χτίζονται εκκλησίες και μοναστήρια στα θεμέλια των αρχαίων Ιερών.

Έτσι, πρέπει να σημειωθεί ότι οι χριστιανικές εκκλησίες άρχισαν να χτίζονται από την καθιέρωση του Χριστιανισμού ως κρατικής θρησκείας, δηλ. από τον IV-V αιώνα. Η κατασκευή του ναού ρυθμίζεται από ορισμένους κανόνες, η διάταξη αναπτύσσεται από τα δυτικά προς τα ανατολικά, από την είσοδο προς το

βωμό. Ο πρώτος χώρος είναι ο προθάλαμος, περνώντας το οποίο ο επισκέπτης εισέρχεται στο βασικό χώρο - το ναό. **Από εκεί μπορεί να προχωρήσει κανείς στον κύριο χώρο της εκκλησίας - το βωμό με το θρόνο, όπου τελείται το κύριο μέρος της λειτουργίας.** Η αίθουσα του βωμού, που βρίσκεται ανατολικά του ναού, καλύπτεται από τέμπλο και εξωτερικά γειτνιάζει με ημικυκλικές προεκτάσεις - αψίδες. Πάνω από τον κύριο όγκο του ναού υπάρχουν στρογγυλοί πύργοι με παράθυρα μέσα από τα οποία φωτίζεται ο ναός. Οι πύργοι καταλήγουν σε κωνικό ή ημισφαιρικό θόλο. Η είσοδος μπορεί να είναι απευθείας από την πλαϊνή βεράντα ή από τα σκαλοπάτια. Οι τραπεζαρίες γειτονεύουν με την κύρια αίθουσα. Το συγκρότημα του ναού μπορεί να περιλαμβάνει και καμπαναριό, δηλ. μία κατακόρυφη κατασκευή ή καμπαναριό με οριζόντια διάταξη. Οι πρώτοι ναοί αποτελούνταν από ένα μακρύ κύριο χώρο και μια αψίδα, μια ημικυκλική αίθουσα βωμού, που κατέληγε στην κορυφή με μια κόγχη, δηλ. θόλο σε μορφή ενός τετάρτου σφαίρας, που κάλυπτε το χώρο πάνω από το ημικυκλικό τμήμα του κτιρίου, στο οποίο συνήθως τοποθετούνταν μια ψηφιδωτή εικόνα.

Κατά τον V-VIII αι. η αρχιτεκτονική της Χριστιανικής Ανατολής πέρασε από τα στάδια **της εμφάνισης και ανάπτυξης των θολωτών βασιλικών και σταυροθολών ναών**, στις οποίες ο τρούλος ήταν τοποθετημένος σε βάση-«τύμπανο» που στηριζόταν σε πασσάλους. Οι ορθογώνιες βασιλικές χωρίζονταν μεταξύ τους σε πολλούς χώρους με διαμήκεις σειρές κίωνων.

Παράλληλα με τους ναούς, ευρείες διαστάσεις πήρε και η κατασκευή των μοναστηριακών συγκροτημάτων. Γύρω από τα μοναστήρια συγκεντρώθηκαν τα πολιτιστικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα. Τα

Μοναστήρι Αγκογκλάν της περιοχής Λατσίν του Αζερμπαϊτζάν

Μία από τις σωζόμενες κατασκευές του φρουρίου Ουρέκ

μοναστηριακά συγκροτήματα ή μεμονωμένα κτήρια χτίστηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να εντάσσονται αρμονικά στο γύρω τοπίο, αποτελώντας αναπόσπαστο μέρος του. **Το κεντρικό κτήριο του μοναστηριακού συγκροτήματος χρησίμευε πάντα ως Ναός**, κυριαρχώντας σε όγκο από τα υπόλοιπα κτήρια. Ανάλογα με τις συνθήκες της περιοχής είχαν χτιστεί οικιστικά και βοηθητικά κτήρια και κατασκευές - τραπεζαρίες, αίθουσες αποθήκευσης και καταγραφής βιβλίων, καμπαναριά. Κατά κανόνα το μοναστηριακό συγκρότημα περιβαλλόταν από ισχυρά πέτρινα τείχη, που το μετέτρεπαν σε μικρό φρούριο.

Με την υιοθέτηση του Χριστιανισμού οι Βασιλικές και τα θρησκευτικά κτίσματα με σταυροθόλια εμφανίστηκαν στην Καυκάσια Αλβανία, τα οποία με τον καιρό έφτασαν σε υψηλό επίπεδο όσον αφορά το σχέδιο και τις σχεδιαστικές λύσεις. Στην πραγματικότητα οι Αλβανικές εκκλησίες προέρχονται από τις **πρώιμες Βασιλικές του Νου-ΙΧου αιώνα, γνωστές κυρίως στο Καραμπάχ και το βορειοδυτικό Αζερμπαϊτζάν**. Ξεκινώντας από τον V-VI αιώνα, τα σχέδια και η ογκομετρική-χωρική δομή των εκκλησιαστικών κτηρίων στην Καυκάσια Αλβανία άλλαξαν, ο αριθμός των θολωτών κτηρίων εξοπλισμένων με βαθιές πεταλόσχημες αψίδες πάνω απ'το βωμό τύπου βασιλικής αυξήθηκε, οι οποίες αργότερα, αφού συρρικνωθηκαν σε μήκος, μετατράπηκαν σε ημικυκλικές αψίδες. Η τάση για την επικράτηση των ορθογώνιων ναών οδηγεί στη δημιουργία πολύκλιτων βασιλικών. Η σταυροειδής δομή των κτηρίων ήταν ευρέως διαδεδομένη στο Αζερμπαϊτζάν και στη γειτονι-

κή Γεωργία, αλλά οι λύσεις διέφεραν από τόπο σε τόπο.

Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός και οι κατασκευαστικές τεχνικές στα αρχιτεκτονικά μνημεία της Καυκάσιας Αλβανίας έχουν σημαντικές διαφορές από τα αρχιτεκτονικά μνημεία της Αρμενίας. Η μεσαιωνική αρμενική θρησκευτική αρχιτεκτονική δεν μπορούσε να αναπτυχθεί μεμονωμένα από τις γειτονικές χώρες - τη Συρία, το Βυζάντιο, τη Γεωργία και την Καυκάσια Αλβανία. Στην αρμενική αρχιτεκτονική των ναών οι διασυνδέσεις με τη μνημειακή αρχιτεκτονική της Συρίας και του Βυζαντίου είναι εντυπωσιακές. Δεν είναι τυχαίο ότι η **Δυτικοευρωπαϊκή επιστήμη ερμηνεύει την αρμενική αρχιτεκτονική ως κλάδο της βυζαντινής αρχιτεκτονικής**. Επιπλέον, ορισμένοι επιφανείς ερευνητές θεωρούν ότι η αρμενική αρχιτεκτονική δεν είναι παρά μια μίμηση της βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Από την άλλη πλευρά, ο χαρακτηριστικός για τους Αλβανικούς ναούς σχεδιασμός με τη μορφή τετρακίωνων και εξακίωνων τρίκλιτων βασιλικών συναντάται σπάνια σε μνημεία αρμενικής αρχιτεκτονικής.

Τα καλύτερα συγκροτήματα χριστιανικών ναών του Καραμπάχ είναι λαμπρά δείγματα αλβανικής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής.

1. Συγκρότημα Γκαντζασάρ. Το 1240 ο ηγεμόνας του πριγκιπάτου Χατσέν στο Καραμπάχ, **Χασάν Τζαλάλ**, έχτισε το ναό Γκαντζασάρ στο έδαφος της σημερινής περιοχής Κέλμπατζάρ. Το μνημείο φέρει μια επιγραφή εξ ονόματος του πρίγκιπα, η οποία χαρακτηρίζει το ναό ως «Καθεδρικό ναό του θρόνου της Αλβανίας», που έχει ανεγερθεί για τον Αλβανικό λαό. Από εκείνη την εποχή

το μοναστήρι έγινε η κατοικία των Αλβανών Καθολικών, οι οποίοι άρχισαν να αποκαλούνται Καθολικοί Γκαντζασάρ. Σε αυτό το μοναστήρι το 1261 ενταφιάστηκε ο ίδιος ο **Χασάν Τζαλάλ** και αργότερα οι απόγονοί του.

Από άποψη αρχιτεκτονικής το συγκρότημα Γκαντζασάρ είναι μια σύνθεση σταυροθολών ναών με ημικυκλική αψίδα που ακουμπάει στο θόλο από τα ανατολικά. Οι γωνιακοί χώροι του διώροφου κτηρίου έχουν μακρόστενο σχήμα. Οι τοξωτές καμάρες κάτω από τον θρόλο έχουν ένα διακοσμητικό ημικύλινδρο στην κορυφή. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα λατρευτικά σύμβολα και η διακόσμηση των αετωμάτων της βόρειας, νότιας και δυτικής όψης του καθεδρικού ναού. Πάνω σε δεκαεξάεδρο τύμπανο με κιανόκρανα τοποθετούνται τα γλυπτά. Στην πλευρά του δυτικού παραθύρου υπάρχουν κτίτορες που κρατούν ομοιώματα πάνω από τα κεφάλια τους. Πάνω από το δυτικό παράθυρο υπάρχει η Ανάληψη, πάνω από το νότιο παράθυρο η Θεοτόκος με το Βρέφος, στα πλαϊνά του παραθύρου υπάρχουν δύο γυναικείες μορφές, πάνω από τις οποίες αιωρείται ένα πουλί. Πάνω από το ανατολικό παράθυρο υπάρχουν δύο κεφάλια ταύρου, πάνω από το βόρειο παράθυρο υπάρχει μόνο ένα διακοσμητικό σχέδιο, δίπλα στο παράθυρο υπάρχουν δύο πουλιά με ανοιγμένα φτερά. Τα σκαλισματα στα γείσα, τα κουφώματα των παραθύρων, στις κόγχες του ανατολικού τοίχου, στους μεγάλους σταυρούς και στις πύλες είναι επίσης προσεγμένα και

εκτελεσμένα καλλιτεχνικά. Στο εσωτερικό ο ναός είναι χωρισμένος σε οκτώ ζεύγη ημικυκλίων, που καταλήγουν σε κρεμαστές καμάρες. Αξίζει να τονιστεί η συνθετική ακεραιότητα και η τελειότητα των αρχιτεκτονικών μορφών αυτού του υπέροχου μνημείου. Πολυάριθμα στοιχεία της διφυστικής αντίληψης υποδεικνύουν ακριβώς ότι το συγκρότημα Γκαντζασάρ ανήκει στην Αλβανική εκκλησία και όχι στην Αρμενική.

2. Μονή Αμάρας. Χτίστηκε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Αλβανού βασιλιά **Βατσαγκάν III** στο έδαφος της σημερινής περιοχής Χοτζαβάντ. Το συγκρότημα αποτελείται από μια εκκλησία - βασιλική, υπόγειο τμήμα, οικιστικά και βοηθητικά κτήρια. Η εκκλησία είναι ορθογώνιας κάτοψης, ο εσωτερικός χώρος του κτηρίου χωρίζεται σε τρία κλίτη και καταλήγει σε μια υπερυψωμένη αψίδα πάνω από το βωμό, που ολοκληρώνεται με ένα μισό θόλο. Οι προσόψεις του ναού είναι επενδυμένες με επεξεργασμένους λίθινους όγκους από καθαρή λαξευτή πέτρα. Πάνω από τη στέγη υπάρχει ένα μικρό καμπαριό με έξι κίονες και πυραμιδοειδή κορυφή. Το άνοιγμα της πόρτας είναι στο δυτικό τοίχο.

3. Καθεδρικός Ναός Αγκογκλάν. Ο τρίκλιτος καθεδρικός ναός του μοναστηριακού συγκροτήματος Αγκογκλάν στην περιοχή Λατσίν χτίστηκε τον VI-ο αιώνα. Το μνημειώδες κτήριο της βασιλικής από νότιο γκρίζο βασάλτη εναρμονίζεται οργανικά με το γύρω τοπίο. Ο μεσαίος ναός, επικαλυπτόμενος με οξυκόρυφο θόλο, καταλήγει σε βαθιά αψίδα και οι πλαϊνοί, επικαλυπτόμε-

Μοναστηριακό συγκρότημα Χοταβάνκ

νοι με κυλινδρικό θόλο, καταλήγουν σε δύο εντοιχισμένα παρεκκλήσια. Η ασίδα επικαλύπτεται με ημιτρούλο. Το εσωτερικό του καθεδρικού ναού ήταν διακοσμημένο με τοιχογραφίες. Στα πάνω επίπεδα του κτηρίου χρησιμοποιούνται διακοσμητικά λιθόγλυφα, καλά φωτισμένα από τα παράθυρα του μεσαίου, ψηλότερου επιπέδου. Εξωτερικά ο ναός παρουσιάζει μια χαρακτηριστική Βασιλική με υψηλότερο μεσαίο κλίτος, με καθαρά και λιτά σχεδιασμένες προσόψεις. Είναι αξιοσημείωτο ένα χαρακτηριστικό του σχεδιασμού: μπροστά από τις κύριες εισόδους, όπως ακριβώς στο ναό Λεκίτ και στη Βασιλική Κούμα, υπάρχουν πανίσχυροι κίονες. Αυτό το ειδωλολατρικό χαρακτηριστικό διατηρείται σε πολλές χριστιανικές εκκλησίες στην επικράτεια του Αζερμπαϊτζάν, μη υπάρχοντας στη χριστιανική αρχιτεκτονική των ναών της Αρμενίας και της Γεωργίας, και υποδηλώνει ότι το μνημείο ανήκει στην αρχιτεκτονική της Καυκάσιας Αλβανίας.

4. Χοταβάνκ. Το παλαιότερο αρχιτεκτονικό μνημείο της Καυκάσιας Αλβανίας είναι το συγκρότημα μοναστηριών **Χασαβάνκ ή Χοταβάνκ** στην περιοχή Κελμπατζάρ του Αζερμπαϊτζάν. Το μοναστήρι Χασαβάνκ εμφανίστηκε κατά την πρώιμη περίοδο του Χριστιανισμού στην περιοχή και **διαφέρει σημαντικά από τα κτίσματα λατρευτικής αρχιτεκτονικής των γειτονικών χωρών.** Το συγκρότημα περιλαμβάνει ένα καθεδρικό ναό, σχεδιασμένο ασύμμετρα τόσο από την ογκομετρική – χωροταξική άποψη, όσο και από άποψη σχεδιασμού. Μία ιδιόμορφη λύση αποτελεί το καμπαναριό, που είχε τοποθετηθεί σε υψηλό στυλοβάτη κάτω του οποίου υπάρχει μια ημικυκλική θολωτή δίοδος.

5. Μέχρι τις αρχές του XIX-ου αιώνα στο Αλβανικό Πατριαρχείο στο Καραμπάχ υπήρχε αυτόνομο, μη έχοντας καμία σχέση με το Ετσμιάτζιν. Από τον VI-ο έως τον XIII-ο αιώνα το κέντρο της Αλβανικής Εκκλησίας ήταν στη Μπάρντα (Παρτάβ), και πριν από αυτή στην Καμπάλα (τώρα Γκαμπάλα/Gabala), την πρωτεύουσα της Καυκάσιας Αλβανίας. Από τον XIII-ο αιώνα μέχρι το 1836, το Αλβανικό Καθολικό βρισκόταν στον Καθεδρικό Ναό του Γκατζασάρ. **Το 1836 ο Ρώσος αυτοκράτορας Νικόλαος Α΄ εξέδωσε Διάταγμα «Κανονισμοί για τη διαχείριση των υποθέσεων της Αρμενικής Γρηγοριανής Εκκλησίας στη Ρωσία», που περιείχε άρθρα για την κατάργηση της Αλβανικής Εκκλησίας και τη μεταφορά όλης της περιουσίας, των αρχείων, βιβλιοθηκών και επίσης όλων των επαρχιών στην Αρμενική Εκκλησία.** Σε αντικατάσταση του καταργημένου Αλβανικού Καθολικού συγκροτήθηκαν δύο Επισκοπές με κέντρα τη Σούσα και τη Σεμάχα, οι οποίες μεταφέρθηκαν στη δικαιοδοσία του Ετσμιατζίν. Νωρίτερα, το 1815 με το Αυτοκρατορικό Διάταγμα ο βαθμός του Καθολικού Πατριάρχη καταργήθηκε. Η κατάργηση της Αλβανικής αυτοκέφαλής Εκκλησίας ήταν το έναυσμα για την έναρξη της διαδικασίας αποεθνικοποίησης των Αλβανών. Εντατικοποιήθηκε απότομα η διαδικασία εν μέρει εξάλειψης, εν μέρει παραποίησης και ιδιοποίησης της αλβανικής ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς από την Αρμενική Εκκλησία. Από τότε η Αρμενική Αποστολική Εκκλησία ενεργούσε ως πολιτικός εταίρος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, η οποία χρησιμοποίησε το «αρμενικό ζήτημα» για την υλοποίηση των γεωπολιτικών της συμφερόντων στην περιοχή. 🌿